

19. *Овсеян Ж. И.* Статус общепризнанных принципов и норм международного права в конституционно-правовой системе России / Ж. И. Овсеян // Конституционное и муниципальное право. – 2011. – № 7.

20. *Патракеев С. П.* Международные договоры о защите прав и свобод человека и гражданина в системе российского права // Сравнительное конституционное обозрение. – 2005. – № 2(5). – С. 67.

21. *Султанов А. Р.* Конституционное (государственное) право. Об общепризнанных принципах международного права и применении судами Постановлений Европейского суда по правам человека [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://right777.narod.ru/2008>.

22. *Талалаев А. Н.* Два вопроса международного права в связи с Конституцией РФ / А. Н. Талалаев // Государство и право. – 1998. *Тиунов О. И.* Интерпретация норм европейского права. – № 3. – С. 65.

23. *Тиунов О. И.* Интерпретация норм европейского гуманитарного права в российской правовой системе / О. И. Тиунов // Российская и европейская правозащитные системы: соотношение и проблемы гармонизации: сб. статей / Под ред. В. М. Баранова. – Н. Новгород, 200. – С. 167–185.

24. *Устав* Организации Объединённых Наций и *Устав* Международного Суда от 26.06.1945 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_010.

In the scientific article explores the generally recognized principles and norms of international law, is determined by their place in the system of sources of law. The author analyzes the issues of the relations of the principles and norms of international law justifies the concept of universally recognized principles and norms of international law as started and sources of public and private law.

В статье исследуются общепризнанные принципы и нормы международного права, определяется их место в системе источников права. Анализируются вопросы соотношения принципов и норм международного права, обосновывается концепция общепризнанных принципов и норм международного права как основоположных начал и источников публичного и частного права.

ФОРМУВАННЯ КОНЦЕПЦІЇ ПРАВОМІРНОЇ ПОВЕДІНКИ ЗАВДАВАЧА ШКОДИ В СТАРОДАВНЬОМУ РИМІ

Гринько С. Д.,

доктор юридичних наук, доцент, старший науковий співробітник лабораторії з проблем адаптації цивільного законодавства України до стандартів ЄС відділу стратегічних міжнародно-правових досліджень НДІ приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України

Статтю присвячено визначенню особливостей формування концепції правомірної поведінки завдавача шкоди у Стародавньому Римі. Охарактеризовано види правомірної поведінки завдавача шкоди. З'ясовано правові наслідки завдання шкоди правомірними діями та випадки виникнення обов'язку щодо її відшкодування.

Ключові слова: римське право, здійснення права, завдання шкоди, самозахист, самооборона, самоуправство і крайня необхідність, згода потерпілого, наказ.

Сьогодні законодавча робота в Україні здійснюється в контексті проведення адаптації національного законодавства до законодавства Європейського Союзу (далі – ЄС). Для цього доцільним є не лише ознайомлення зі змістом законодавства ЄС та європейських країн–учасниць ЄС, а й засад, на яких ґрунтується їхнє право, розуміння його «духу», – римського приватного права, що надасть можливість уникнути помилок і необдуманих кроків при створенні єдиного всесвітнього цивільного права. Саме римськими юристами було запроваджено деліктні зобов'язання для компенсації потерпілим майнових втрат, завданих вчиненням правопорушення (делікту), – найпершого виду зобов'язань з моменту їх виникнення. Водночас не будь-яке завдання шкоди визнавалося таким, що вчинялося протиправними діями. У праві Стародавнього Риму закріплювалися випадки завдання шкоди правомірними діями, які не породжували виникнення деліктних зобов'язань. При цьому встановлювалися підстави для виникнення обов'язку відшкодування цієї шкоди.

За радянських часів в Україні римське приватне право і його рецепція були предметом вивчення лише у працях В. А. Бека і О. А. Підопригори. Сьогодні дослідження проблем рецепції проводяться досить активно. Вплив ідей римських юристів на концепцію окремих інститутів і правових категорій у цивільному праві України розглядали у своїх дослідженнях такі науковці: І. Г. Бабич, В. В. Васильченко, В. О. Гончаренко, В. В. Гутьєва, А. М. Гужва, Р. М. Достдар, О. Д. Кутателадзе,

Є. М. Орач, Є. С. Сєвєрова, Г. В. Пучкова, Д. С. Прутян, Б. Й. Тищик, П. М. Федосєєв, Є. О. Харитонов, О. І. Харитонова, І. М. Шаркова та ін. Проте у працях згаданих учених деліктні зобов'язання римського приватного права, правомірна поведінка завдавача шкоди та їх рецепція в Україні не була предметом спеціального комплексного дослідження.

На підставі викладеного можна дійти висновку, що питання комплексного дослідження формування концепції правомірної поведінки завдавача шкоди у зобов'язаннях Стародавнього Риму є актуальним, що зумовлює доцільність її розгляду на рівні наукової статті.

За римським правом не будь-яке відступлення від приписів права вважалося протиправним. Тому було визначено обставини, наявність яких виключала віднесення дій завдавача шкоди до категорії протиправних. Шкода, завдана за таких обставин, як правило, не відшкодовувалася, оскільки відповідна дія вважалася правомірною, тобто добросовісною. До випадків правомірного завдання шкоди у римському праві відносили здійснення особою свого права і виконання нею своїх обов'язків.

Здійснення права полягало у здійсненні особою дій для задоволення своїх позитивних інтересів (*uti, frui*), які захищалися правом, і в протидії порушенню цих прав (*imperare, vetare*) [1, с. 49].

У римському праві діяв принцип «*qui jure suo utitur, nemini facit injuriam*», тобто хто здійснює своє право, той не порушує права інших [2, с. 105]. Тому завдання шкоди при здійсненні особою свого права виключало протиправність, відтак – виникнення деліктного зобов'язання.

Така правова конструкція стає зрозумілою із сентенції Гая: «*Nullus videtur dolo facere qui suo jure utitur*», тобто особа не діє зі злим умислом тоді, коли користується своїм правом (Д. 50. 17. 55). У зв'язку з цим не вважалося протиправним навіть таке здійснення прав однією особою, що робило неможливим здійснення прав іншою особою або їх позбавлення, адже право іншої особи не повинно користуватися будь-якою юридичною перевагою [3, с. 105]. Вказана колізія прав, вважав Б. Віндшейд, вирішувалася поділом користування або прийняттям рішення шляхом жеребкування [3, с. 307]. Тобто дії, вчинені особою для здійснення свого права, якщо і мали наслідком порушення майнових або немайнових інтересів, проте не вважалися деліктними [4, с. 277]. Це означає, що завдання шкоди іншій особі при здійсненні особою свого права вважалося правомірним, тому питання про її відшкодування не виникало.

Таке ставлення до здійснення суб'єктивних прав, як пояснює М. О. Стефанчук, було досить прийнятним у рабовласницькому суспільстві, де власник був наділений абсолютною владою над своїм майном. Однак римські юристи розуміли, що, здійснюючи своє право, особа може зіткнутися (зокрема порушити) з інтересами іншої особи. Вони першими вказали на необхідність встановлення меж здійснення суб'єктивних прав, оскільки виникали ситуації, коли поведінка особи, що начебто діє в рамках свого права, була явно соціально неприйнятною [5, с. 89–90].

«*Neque malitiis indulgendum est*», тобто не слід робити поблажливості злобі (Цельс) (Д. 6. 1. 38). Це означає, що особа повинна здійснювати своє право для того, щоб задовольнити свої інтереси, зокрема захистити свої права, а не для того, щоб завдати шкоди іншому. Тому І. Пухан і М. Поленак-Акімовська наголошували, що дія вважалася протиправною, коли особа здійснювала своє право не для задоволення своїх інтересів, а з метою завдання шкоди іншому [4, с. 277]. Таким чином, здійснення особою свого права з метою завдання шкоди іншим особам за римським правом вважалося таким, що виходить за встановлені законом межі, тому визнавалося неприпустимим [6, с. 18].

Хоча римські юристи встановили загальний принцип «*qui jure suo utitur, nemini facit injuriam*», однак межі здійснення особою свого права вони встановлювали для кожного випадку окремо. Тому ми поділяємо думку В. П. Грибанова, який вважав, що проблема зловживання правом у римському праві існує лише як проблема вирішення окремих, виняткових за своїм характером випадків; римське право ще не знає самого поняття зловживання правом і не формулює заборону зловживання правом як загальний принцип права [7, с. 26–27]. Водночас у сучасній юридичній літературі є точки зору, що римське право, все ж таки, розуміло заборону зловживання правом саме як загальний принцип [5, с. 95].

Таким чином, за римським правом здійснення права вважалося підставою правомірного завдання шкоди лише у випадках, передбачених законом, а також договором за умови дотримання встановлених законом меж.

Із договірної підстави виникало право на завдання шкоди за згодою потерпілого. Така згода виражалася у формі дозволу на знищення власної речі. Вона означала мовчазну відмову від права на відшкодування завданої шкоди. У своїй сентенції Ульпіан зазначав, що якщо раба вбито за дозволом власника, то закон Аквілія не застосовується (Д. 9. 2. 7. 4). Однак така згода повинна бути виражена повнолітньою дієздатною особою і щодо тих майнових благ, якими особа правомочна була розпоряджатися, не порушуючи інтереси інших осіб.

Римський юрист Цельс зазначав, що згода потерпілого не мала юридичного значення, якщо укладався договір про те, щоб не нести відповідальності за злий умисел, оскільки це суперечило принципу доброї совісті (Д. 50. 17. 23). У такому випадку згода потерпілого не усувала протиправність поведінки завдавача шкоди, оскільки дія, вчинена зі злим умислом, завжди розглядалася як протиправна,

тому і договір визнавався недійсним. Такими поодинокими були згадки у римських джерелах про завдання шкоди за згодою потерпілого.

Для римського приватного права найбільш характерними були випадки виникнення права особи на завдання шкоди на підставі закону. Здійснення права у цьому випадку мало примусовий характер, оскільки полягало у застосуванні протидії порушенню суб'єктивних прав особи. Така форма здійснення права мала назву «самозахист».

Самозахист належав до таких способів захисту, які кожен мав право застосувати для збереження власного права. Римські юристи розрізняли три способи самозахисту: самооборону, самоуправство і крайню необхідність.

Самооборона застосовувалася тоді, коли відбувся напад на особу чи відбирали її майно. Наприклад, якщо особа вбила чужого раба, який був розбійником і її підстерігав, то вона вважалася невинною, так як природний здоровий глузд дозволяє нам захищатися від небезпеки (Гай) (D. 9. 2. 4); якщо хто-небудь уб'є іншу особу, яка напала зі зброєю, то це не слід розглядати як протиправне вбивство; якщо хтось уб'є крадія зі страху смерті, то він не підлягає відповідальності за законом Аквілія (Ульпіан) (D. 9. 2. 5). Для самооборони був характерним збіг моменту захисту із моментом нападу чи відібрання. При цьому шкода завдавалася тій особі, від якої виходила загроза (нападаючому). Тому, якщо особа кине каміння в супротивника, але попаде в перехожого, то буде відповідати за законом Аквілія (Павло) (D. 9. 2. 45. 4).

На думку римських юристів, для кваліфікації самооборони необхідним було встановлення факту її застосування при загрозі завдання шкоди; така загроза повинна бути реальною, а не удаваною. Як відзначав у своїй сентенції Павло, лише особу, яка вчиняє насилля, можна вдарити, і лише тоді, коли це зроблено для захисту, а не для помсти (D. 9. 2. 45. 4).

Важливою умовою самооборони була відсутність можливості захистити своє суб'єктивне право іншим способом, ніж завданням шкоди. Тому якщо особа мала можливість, наприклад, затримати крадія, але вирішила його вбити, то є підстава розглядати таку дію як протиправну (Ульпіан) (D. 9. 2. 5). Як зазначав Павло, якщо особа не може захистити себе інакше, ніж завдати іншому шкоду, то вона звільняється від відповідальності, бо усі закони та усі права дозволяють захищатися від сили силою (D. 9. 2. 45. 4). Шкода, завдана у стані самооборони, відшкодовувалася лише за умови не перевищення її межі, тобто відповідності захисних мір характеру і небезпеці посягання. Тому якщо особа вийшла за встановлені законом межі, вона була зобов'язана її відшкодувати.

У римських джерелах межі здійснення самооборони не були конкретно визначені. Так, у Кодексі Юстиніана йдеться лише про стриманість правомірною володільця в обороні від завдання насилля (C. 8. 4. 1). Про окремі випадки застосування самооборони і дозволені її межі згадується в Дигестах Юстиніана. Наприклад, якщо крамар запитує, чи завдав він збитки протиправно, якщо його першим ударили батоном? Алфен відповідав: якщо він не вибив око навмисно, то і не вчинив протиправного проступку. Винним є той, хто першим ударив батоном. Але якщо його не вдарили, а він перший розпочав бійку, намагаючись вирвати світильник, то крамар винний у втраті ока (Алфен) (D. 9. 2. 52. 1).

Самооборону як спосіб примусового здійснення права за римським правом характеризували такі ознаки: 1) застосовувалася за умови протиправного нападу на особу чи відібрання її майна; 2) мав місце збіг моменту захисту із моментом вчинення протиправної дії; 3) мало місце у разі створення реальної загрози завдання шкоди; 4) шкода завдавалася лише тій особі, від якої виходила загроза; 5) виключалася можливість захистити своє право іншим способом, ніж завдати шкоду; 6) можливим було не перевищення дозволених меж її застосування.

Римське приватне право наділяло потерпілого, який вночі застав на місці злочину злодія при вчиненні *furtum* або злодія, що чинив опір своєму затриманню, правом вбити злодія. Тому виникало питання про можливість віднесення помсти до способів здійснення самооборони.

За римським приватним правом убити злодія дозволялося, але у присутності свідків (Гай) (D. 9. 2. 4. 1), щоб потерпілий міг заручитися не лише їх підтримкою, але й їхніми показаннями щодо факту привласнення і законності розправи зі злодієм [8, с. 136]. Крім того, ще за Законами XII таблиць норми про *furtum nocturnus* застосовувалися не завжди, а лише у разі практичної необхідності. Право на помсту перетворювалося на право самооборони з характерними їй умовами. Тому вбивство нічного злодія, який чинив опір, але сам не загрожував завданням шкоди іншим, визнавалося незаконною дією [8, с. 138]. Як зазначав Ульпіан, що якщо будь-хто вб'є нічного крадія, то залишиться без покарання тоді, коли не міг без загрози для себе помилувати його [9, с. 89]. Тобто погроза смертю нічному крадію, як і погроза таліоном за *membra ruptio*, була межею дозволеної законом дії. Таким чином, римські юристи розглядали помсту як вид покарання за вчинене правопорушення, а самооборону як спосіб захисту суб'єктивного права від порушення. Якщо підставою застосування помсти був делікт, то для самооборони – створення загрози завдання шкоди.

У стародавньому Римі поширеними були випадки здійснення самозахисту у формі самоуправства. Однак застосування самоуправства призводило до його плутанини із самообороною. Головна

відмінність між цими правовими категоріями полягала у тому, що самооборона означала підтримання власною силою існуючого становища речей при посяганні на нього інших осіб шляхом опору при порушенні володіння. Натомість самоуправством вважалося відновлення власними силами становища відповідно до суб'єктивного права. До самоуправства відносили здійснення права вимоги, наприклад, шляхом відібрання об'єкта боргу, самозадоволення [2, с. 342]. При цьому самооборона вважалася правомірною дією, а застосування самоуправства римською юриспруденцією поступово заборонялося.

Заборона самоуправства була зумовлена встановленням стабільного державного порядку, коли потерпілий одержав можливість вимагати захисту порушеного права в суді. Публічне право забезпечувало приватне право юридичним захистом, встановлювалися межі здійснення самозахисту, тому самоуправство заборонялося. Уже за влади Марка Аврелія у Римі, як зауважував М. Капустін, відновлення прав самими потерпілими було повністю заборонено [10, с. 59].

Римські юристи дозволяли застосування самоуправства лише за двох умов: 1) якщо це було передбачено договором; 2) в умовах крайньої необхідності. Самоуправство було дозволено самим договором тоді, коли ця умова не виходила за встановлені законом межі його здійснення [2, с. 343]. Наприклад, дозволялося не віддавати речі наймача доти, поки він не виконає свої зобов'язання за договором (Павло) (D. 20. 2. 9).

Про застосування самоуправства у випадках крайньої необхідності, коли допомога зі сторони прийшла б занадто пізно, щоб попередити завдання невинуватих збитків, згадується у сентенції Ульпіана: якщо особу, яка заборгувала багатьом кредиторам, наздогнав один із них і відібрав заборговану йому суму, то слід погодитися із Юліаном, який стверджував, що мав значення той факт, що це сталося до того, як кредиторів було введено у володіння майном боржника, чи після; якщо раніше – то позов за фактом вчиненого не подавався, а якщо пізніше – він мав місце (D. 42. 8. 10. 16).

За римським правом застосування самоуправства для захисту суб'єктивного права, крім випадків дозволеного самоуправства, кваліфікувалося як публічний делікт. За Законом Юлія Августа Октавіана про приватне насилля, якщо кредитор без дозволу судді заволодів майном боржника, то він ніс покарання у вигляді конфіскації третини майна і підлягав безчестю (D. 48. 8. 8). Крім публічного покарання, за декретом Марка Аврелія 389 р., стягувалися приватні штрафи (D. 4. 2. 13; D. 48. 7. 7).

Для усунення небезпеки, що загрожувала завданням шкоди, застосовувався такий спосіб самозахисту, як крайня необхідність. Римській юриспруденції поняття «крайня необхідність» було не відомо, його виникнення пов'язують із пандектним правом. Однак сутність і умови правомірності такого способу самозахисту було розкрито у римських джерелах¹. Наприклад, хтось зі страху розібрав будівлю сусіда, щоб не допустити пожежі до себе, тому позов, за законом Аквілія, відсутній незалежно від того, дійшов вогонь або погас раніше (Ульпіан) (D. 9. 2. 49. 1); якщо корабель під час буревію потрапив на канати якорів іншого корабля, а матроси змушені були їх обрубати, оскільки іншого способу звільнитися не було, тому не слід було подавати будь-якого позову (Лабейон) (D. 9. 2. 29. 3).

Питання про крайню необхідність виникало тоді, коли для захисту власних суб'єктивних прав шкода завдавалася іншій особі. Загроза суб'єктивним правам має бути реальна, при цьому її джерело (від кого чи від чого вона надходила) не мало значення. Завдання шкоди за умов крайньої необхідності має бути єдиним способом усунення небезпеки, тому, як зазначав Ульпіан, дія вважалася протиправною за умови, що її здійснено не під впливом безумовної необхідності (D. 9. 2. 49. 1). Умовами застосування крайньої необхідності римські юристи вважали: 1) наявність реальної загрози суб'єктивним правам завдавача шкоди; 2) шкода завдавалася майновим правам іншої особи; 3) завдання шкоди було єдиним способом усунення загрози. Тому дія, вчинена в умовах крайньої необхідності, визнавалася правомірною і не кваліфікувалася як делікт.

Таким чином, незважаючи на загальну заборону самоуправства для захисту суб'єктивних прав, римське приватне право допускало його застосування за умов крайньої необхідності та домовленості сторін, що надає змогу зробити висновок про визнання римськими юристами самоуправства способом самозахисту.

На дії по виконанню обов'язків, крім здійснення прав, вказували римські джерела як на випадки правомірною завдання шкоди. До таких дій належали виконання посадового обов'язку і виконання наказу.

У своїй сентенції Ульпіан зазначав, що все, що вчиняє магістрат за правом посади, не підлягає позову про образу (D. 47. 10. 13. 6). Тому завдання шкоди магістратом при виконанні його обов'язків не кваліфікувалося як делікт, проте за певних умов.

¹ Інститут крайньої необхідності у римському праві був предметом вивчення О. А. Волкова. Зокрема, науковець доводить, що походження цього інституту пов'язують із розподілом між учасниками морського перевезення збитків, заподіяних при рятуванні судна та вантажу від спільної для них небезпеки. У добу Античності такі відносини були детально регламентовані нормами так званого «Родоського закону про викидання» (близько VII ст. до н. е.). О. А. Волков доходить висновку, що грецькі ідеї про розподіл збитків при морських перевезеннях було рецепційовано до римських джерел і взято за основу при вирішенні спорів про відшкодування шкоди, завданої при усуненні небезпеки [11, с. 158–162]. До висновку про римський генезис інституту загальної аварії також дійшов В. Ю. Шемонаєв [12, с. 63–67].

Загальна заборона вчиняти протиправні дії поширювалася на усіх римських громадян, зокрема і посадових осіб. Тому Ульпіан наголошував, що магістратам не дозволялося вчиняти будь-що протиправне. Так, якщо магістрат вчинить будь-що для того, щоб образити як приватна особа або посилаючись на свою магістратуру, то до нього можна було подати позов про образу (D. 47. 10. 32). Тобто важливою умовою правомірності дій посадової особи було їх здійснення для виконання обов'язку, а не для завдання шкоди. При цьому заборонялося будь-яке зловживання посадовцями своїм службовим становищем. Відповідно, відступ від встановлених вимог до виконання магістратами своїх посадових обов'язків (умисний за формою вини) розглядався за римським правом як делікт, тому для таких осіб виникав обов'язок відшкодувати завдану шкоду.

Римські юристи розробили порядок притягнення посадових осіб до деліктної відповідальності, який залежав від їхнього службового становища. Так, притягнути до відповідальності старшого магістрата (володів вищою військовою і цивільною владою) можна було тільки після того, як він складе свою магістратуру (Ульпіан) (D. 47. 10. 32). Тобто римській правовій доктрині вже був відомий інститут недоторканності посадових осіб. А якщо завдавачем шкоди буде молодший магістрат (без вищої військової і цивільної влади), то до нього можна було подати позов і під час перебування в магістратурі (Ульпіан) (D. 47. 10. 32).

До випадків правомірного завдання шкоди римські джерела відносили виконання наказу. Римські юристи передбачили вимоги, яким повинен був відповідати наказ. Насамперед, наказ визнавався відданим тоді, коли хто-небудь наказував у присутності свідків або у листі, або словесно, або через вісника, або спеціально в контракті, або загальним чином (Ульпіан) (D. 15. 4. 1. 1).

У своїй сентенції Яволен зазначав, якщо вільна людина за наказом іншої людини своєю рукою вчинила протиправну дію, то позов за законом Аквілія подавався до того, хто віддав наказ, за умови, що він мав право наказувати; якщо він такого права не мав, то позов слід подати до того, хто вчинив дію (D. 9. 2. 37). Тобто розподіл обов'язку по відшкодуванню шкоди, завданої при виконанні наказу, залежав від двох чинників: 1) правового становища особи, яка його віддала; 2) характеру самого наказу.

Римські юристи розрізняли правомірний і неправомірний накази. Правомірним вони визнавали наказ, який віддано правомочною особою, а якщо ні – він був неправомірним. Якщо наказ був правомірним, мало місце виконання обов'язків, то завдавач шкоди звільнявся від обов'язку її відшкодування. При цьому відбувалося перенесення відповідальності за завдану шкоду на особу, яка віддала цей наказ. А якщо наказ був неправомірний, поведінка завдавача шкоди не розглядалася як виконання обов'язку, тому вона визнавалася протиправною. Відтак завдавач шкоди притягувався до відповідальності як за делікт.

Таким чином, обов'язок відшкодувати шкоду, завдану при виконанні наказу, покладався на особу, яка його віддала, та була правомочна на це, а якщо вона була не правомочна віддавати накази – то на безпосереднього завдавача шкоди. Правомірного характеру набувало завдання шкоди тільки при виконанні правомірного наказу.

Розроблене римськими юристами правило «*nullus videtur dolo facere qui suo jure utitur*» було перенесено до цивільного законодавства України. Відповідно до ЦК України завдана шкода не підлягає відшкодуванню у чотирьох випадках: 1) відсутність вини завдавача шкоди (ч. 2 ст. 1166); 2) завдання шкоди правомірними діями (ч. 4 ст. 1166); 3) дії непереборної сили (ч. 5 ст. 1186); 4) умисел потерпілого (ч. 1 ст. 1193). Підхід законодавця до переліку підстав звільнення завдавача шкоди від обов'язку її відшкодувати змінився порівняно з радянськими кодифікаціями лише щодо виключення грубої необережності потерпілого із вказаного переліку. Щодо інших підстав, то у вказаному акті повністю відтворено основні засади радянських цивільних кодифікацій.

Список використаної літератури:

1. *Римское частное право*: [учебник] / И. Б. Перетерский, В. А. Краснокутский, Е. А. Флейшиц и др.; [под ред. И. Б. Новицкого, И. С. Перетерского]. – М.: Юристъ, 2001. – 544 с.
2. *Дернбург Г.* Пандекти / Г. Дернбург; [пер. с нем. Г. фон Рехенберга]. – М.: Университетская типография, 1906. – Том 1. Общая часть. – 347 с.
3. *Виндшейд Б.* Объя обязательствъ по римскому праву / Б. Виндшейд; [пер. с нем. А. Б. Думашевского]. – С.-Петербургъ: Типографія А. Думашевского, 1875. – 593 с.
4. *Пухан И., Поленак-Акимовская М.* Римское право [базовый учебник] / И. Пухан, М. Поленак-Акимовская; [пер. с македонского В. А. Томсинова и Ю. В. Филиппова]; [под ред. В. А. Томсинова]. – М.: Издательство ЗЕРЦАЛО, 2000. – 448 с.
5. *Стефанчук М. О.* Межі здійснення суб'єктивних цивільних прав: дис. ...канд. юрид. наук: 12.00.03 / Стефанчук Микола Олексійович. – Київ, 2009. – 201 с.
6. *Яценко Т. С.* Категория шиканы в гражданском праве: история и современность / Т. С. Яценко. – М.: Статут, 2003. – 154 с.

7. Грибанов В. П. Осуществление и защита гражданских права / В. П. Грибанов. – М.: Статут, 2000. – 411 с. (В серии «Классика российской цивилистики»).
8. Гусаков А. Г. Деликты и договоры, как источники обязательств в системе гражданского права Древнего Рима / А. Гусаков. – М.: Унив. тип. 1896. – 246 с.
9. Дигесты Юстиниана: [в 8-м т.] / [пер. с латинского Рудоквас А. Д., Смышляев А. Л., Щеголев А. В., Марей А. В. и др.]; [отв. ред. Л. Л. Кофанов]. – М.: Статут, 2005. – Т. VII. Полутом 2. – 564 с.
10. Капустин М. Институції римського права / М. Капустин. – М.: Типографія М. Н. Лаврова и К⁰, 1880. – 392 с.
11. Волков О. А. Про існування інституту крайньої необхідності в римському праві / О. А. Волков // Актуальні проблеми держави і права: збірник наукових праць, 2007. – Вип. 31. – С. 158–162.
12. Шемонаєв В. Ю. Римський генезис інституту загальної аварії / В. Ю. Шемонаєв // Актуальні проблеми держави і права: зб. наук. праць. – Одеса: Юрид. літ. – 2002. – Вип. 13. – С. 63–67.

Article is devoted to determination of features of formation of the concept of lawful behavior of the causer of harm in obligations of Ancient Rome. Types of lawful behavior of the causer of harm are characterized. It is found out legal consequences causing harm by lawful actions and cases of emergence of an obligation for its compensation.

Стаття посвячена определению особенностей формирования концепции правомерного поведения причинителя вреда в Древнем Риме. Охарактеризованы виды правомерного поведения причинителя вреда. Выяснено правовые последствия причинения вреда правомерными действиями и случаи возникновения обязанности по ее возмещению.

ЗАКОНОДАВЧІ ЗАСАДИ ТРАНСФЕРТНОГО ЦІНОУТВОРЕННЯ У ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНІЙ СФЕРІ

Король В. І.,

*доктор юридичних наук, завідувач відділу стратегічних міжнародно-правових досліджень
НДІ приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України*

Статтю присвячено правовим засадам інституту трансфертного ціноутворення як одного з інструментів антиофшорного законодавства, застосування якого зачіпає як приватні інтереси суб'єктів підприємництва, так і публічні економічні інтереси держави. Розкрито найважливіші зміни у законодавстві України, спрямовані на удосконалення інституту трансфертного ціноутворення у сфері зовнішньоекономічної діяльності.

Ключові слова: трансферне ціноутворення, контрольована операція, податок на прибуток, договір узгодження цін, податковий контроль.

Незмінним стратегічним пріоритетом зовнішньоекономічної політики України залишається залучення іноземних інвестицій. Водночас низький рівень надходження таких ресурсів до вітчизняної економіки залишається актуальною системною проблемою, що обумовлюється сукупністю як об'єктивних, так і суб'єктивних чинників.

Одним із таких чинників, який надає можливість виділити невирішену належним чином окрему складову загальної проблеми, є виведення вітчизняними суб'єктами господарювання, як потенційними внутрішніми інвесторами, значних обсягів валютних коштів до іноземних більш сприятливих податкових юрисдикцій, насамперед офшорних зон, що не сприяє покращенню інвестиційного клімату.

У такому контексті загострюється питання забезпечення балансу публічних інтересів держави та приватних інтересів суб'єктів господарської діяльності – платників податків, що є досяжним в умовах відносної стабільності функціонування внутрішнього та зовнішніх ринків, в той час як в умовах кризових процесів досягнення такої цілі суттєво ускладнюється.

Ризик порушення такого балансу інтересів може мати місце не тільки в силу впливу об'єктивних факторів на макrorівні, а й суб'єктивних на мікрорівні внаслідок узгоджених дій суб'єктів господарювання. Зазначені суб'єкти в рамках реалізації однієї із основних засад приватного права – свободи договору в частині встановлення цін за домовленістю сторін мають можливість маніпулювати цінами зовнішньоекономічних контрактів з метою зменшення суми оподаткованого прибутку.

На розв'язання окремих проблемних питань спрямовано зміни в Україні щодо одного з елементів у системі правових механізмів антиофшорного законодавства – інституту трансфертного ціноутворення, запровадження яких набуває перманентного характеру.